

PROJEKCIJE ILIRSTVA U PJESNIŠTVU HRVATSKOGA NARODNOG PREPORODA: IZMEĐU MITA I UTOPIJE

SUZANA COHA,¹ DUBRAVKA BRUNČIĆ²

¹ Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska, scoha@ffzg.hr

² Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, Hrvatska, dbruncic@ffos.hr

Sažetak U radu se prikazuje fenomen ilirizma kao ideologije hrvatskoga narodnog preporoda, na tragu čega se otvaraju pitanja o relacijama ideologije, (političkih) mitova i utopija. Analizom i interpretacijom izabranih pjesničkih tekstova problematiziraju se manifestacije i funkcije tih kategorija „kulturne imaginacije“ (P. Ricoeur) u preporodnome razdoblju te se pokazuje u kojemu su smislu one pridonosile oblikovanju modernoga nacionalnog identiteta.

Ključne besede:

hrvatski narodni
preporod,
ilirizam,
romantizam,
pjesništvo,
ideologija,
mit,
utopija

PROJECTIONS OF ILLYRISM IN THE POETRY OF THE CROATIAN NATIONAL REVIVAL: BETWEEN MYTH AND UTOPIA

SUZANA COHA,¹ DUBRAVKA BRUNČIĆ²

¹ University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb, Croatia,
scoha@ffzg.hr

² Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social
Sciences, Osijek, Croatia, dbruncic@ffos.hr

Keywords:
Croatian National
Revival,
Illyrism,
Romanticism,
poetry,
ideology,
myth,
utopia

Abstract The paper presents the phenomenon of Illyrism as an ideology of the Croatian National Revival, which raises questions about the relations between ideology, (political) myths and utopias. The analysis and interpretation of the selected poems problematise the manifestations and functions of these categories of “cultural imagination” (P. Ricoeur) in the Revival period, and show in what sense they contributed to the formation of modern national identity.

1. Ilirizam kao ideologija hrvatskoga narodnog preporoda

Fenomeni označavani terminima ilirizam ili ilirstvo u hrvatskome narodnom preporodu u političkoj se, kulturnoj i književnoj historiografiji ponekad eksplicitno (usp. npr. Šidak 1973: 113; Lauer 1987a: 78; Solar 1988a: 153; Rapacka 2002: 78; Stančić 2008: 9; 2008a: 20; Suppan 1999: 37, 49), a često i implicitno shvaćaju kao *ideologija* ili dijelovi ideologije spomenutoga razdoblja.¹ Pritom se mogu razabrati tri različite struje, od kojih su dvije dijametralno suprotstavljene. Od potonjih, jedna ilirstvo (re)konstruira kao ključnu sastavnicu preporoda, i to u smislu osvještavanja južnoslavenske orijentacije hrvatskoga nacionalnog identiteta kao i razvoja južnoslavenskoga zajedništva, pa i jugoslavenstva, dok ga druga nastoji prikazati kao manje ili više sporednu, također projužnoslavensku, preporodnu opciju, ali u određenome smislu čak odmaknutu ili devijantnu u odnosu na esencijalnu preporodnu svrhu.² Konceptualno gledajući, oba ta smjera podrazumijevaju u prvome redu *političko-agitatorski sadržaj* ideologije (usp. Blažević 2002: 16), koji onda podvrgavaju ocjenama poduzimanima s pozicija „kasnijeg“, to jest vlastitim obzorom određenoga „povijesnog razvoja“ te „novih“, odnosno vlastitih „ideoloških opredjeljenja“ (usp. Stančić 2008a: 18). Tako, interpretacije koje ilirizam hrvatskoga narodnog preporoda tumače kao fundamentalnu epizodu u teleološki zamišljanome razvoju južnoslavenske, odnosno jugoslavenske integracije, ideologiju poimaju pozitivno, kao „osviješten i racionalno utemeljen skup političkih stajališta i ideja vodilja“ (Blažević 2002: 16), što je svojstveno shvaćanjima kakva su zastupali teoretičari i političari socijalističko-lenjinističke orijentacije (usp. *ibid.*). S druge strane, u interpretacijama koje zastupaju tezu da je, poglavito zbog njegove južnoslavenske komponentne, „*ilirizam* bio samo jedna faza, ili čak zastranjenje u čitavom narodnom buđenju Hrvata“ (Barac 1954: 36), mogu se prepoznati sheme koje podsjećaju na klasično marksističko tumačenje ideologije kao „lažne svijesti“ (usp. npr. Mannheim 2007: 86–90), što se pak može povezati i s kategorijom *političkoga mita* kako ga definira R. Girardet, kao *izmaštanu nadogradnju*, „iskrivljeno ili neobjektivno, nepouzdan, sporno objašnjenje stvarnosti“ (Girardet 2000: 13). Osim što svojom suprotstavljenošću svjedoče o kontroverznim učincima ilirizma kao *kulturno-političkoga pokreta* koji je „dominirao hrvatskim narodnim preporodom

¹ Osim o ilirstvu, odnosno ilirizmu hrvatskoga narodnog preporoda govori se i o fenomenima ilirizma ili ilirizma u višestoljetnoj hrvatskoj prepreporodnoj tradiciji koja seže do humanizma (usp. npr. Rapacka 2002: 74–77), a koja se u pojedinim slučajevima također eksplicitno povezuje s kategorijom ideologije (usp. npr. Lauer 1987; Blažević 2002; 2008).

² O tome usp. Stančić 2008a: 18–19; Coša 2008: 383–390; 2015: 24–43.

tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća“ (Rapacka 2002: 78), rečene interpretacije oprimiraju i tvrduju Milivoja Solara o *ideologiji* koja se „izgrađuje u svojevrsnim konfrontacijama“, zbog čega nije „monološka“, već je „uvijek u nekom smislu rezultat prethodno već dovršenog dijaloga, kao što je istovremeno i svojevrsni novi dijalog koji se izgrađuje na pogreškama protivnika“ (Solar 1988: 15, 16).

Uz interpretacije ilirske ideologije hrvatskoga narodnog preporoda koje su i same prepoznatljivo ideološki motivirane, u (književnoj) historiografiji postoji i zapravo prevladava struja koja pojam ideologije odnosno ono što bi se moglo odrediti kao njezine manifestacije ne podrazumijeva ni s nužno pozitivnim ni s nužno negativnim konotacijama, a odnos *ilirizma* i *kroatizma* nastoji ne vrednovati ni kao pretpostavku „uspjeha“ (jugoslavenstva) ni kao „pogrešku“ (hrvatstva). Kao zajednički nazivnik te struje moglo bi funkcionirati shvaćanje Nikše Stančića, po kojemu se, kada se govori o *ilirizmu* i *hrvatstvu* hrvatskoga narodnog preporoda, radi „o dvjema razinama istog fenomena“ (Stančić 2008a: 20). Bez obzira naglašava li se kompatibilnost i nekonzfliktnost tih razina, kao primjerice kod Stančića (usp. *ibid.*), ili pak njihova *kontroverznost*, kao kod Joanne Rapacke (2002: 78), takve interpretacije mogu otvoriti prostore za shvaćanje ideologije u „vrijednosno neutralnom totalnom i općem“ smislu koji se, prema Karlu Mannheimu, ne povezuje s „neistinitošću, laganjem itd.“, nego samo s određenom *društveno uvjetovanom perspektivom* (Mannheim 2007: 95). Perspektiva koja je odredila dominantan politički i kulturni okvir hrvatskoga narodnog preporoda može se definirati, riječima N. Stančića, kao *usustavljeni oblik* „društvene svijesti“ koja je sadržavala „predodžbu o (neprihvatljivoj) sadašnjosti i (slavnoj) prošlosti te projekciju budućnosti i program djelovanja za postignuće cilja – 'preporoda', 'buđenja' nacije, zapravo oblikovanja modernoga hrvatskog nacionalnog identiteta“ (Stančić 2008a: 20). Kao takvu, određivalo ju je podjednako ono što Mannheim naziva *historističkim konzervativizmom*, po kojemu se „nešto može postići samo tradicionalno naslijeđenim instinktom, snagama duše koje su 'tiho na djelu', 'duhom naroda', tako da oni, crpeći iz nesvjesnoga, oblikuju ono što je u postanku“ (Mannheim 2007: 136), kao i ono što isti autor definira kao *intelektualizam liberalno-demokratskoga građanstva* (*ibid.*: 138), koji određuju „nauk o cilju; tj. nauk o idealnoj državi“; „nauk o pozitivnoj državi“ te „politika, tj. opis načina na koji se dana država preobražava u savršenu“ (*ibid.*: 139).³ Dok se, s jedne strane, kao glavni nositelj modernih nacionalnih ideja i u hrvatskome narodnom preporodu

³ S obzirom na to usp. Taylor 1990: 36–42.

konstituiralo liberalno-demokratsko građanstvo koje je intelektualizmom na koje se pozivalo nastojalo doći do polja „posve očišćenog od iracionalizma“ (ibid.: 140), s druge se strane nacionalni-identitet-u-nastajanju dominantno osnaživao argumentima *historističkoga, romantičkoga konzervativizma* (usp. ibid.: 136–137), glavnina čije je pozornosti usmjerena na „voljna, iracionalna područja života, na kojima država i društvo zapravo rastu“ (ibid.: 136).⁴ Između tih strategija aktivirala se „začuđujuće snažna mitološka uzavrelost“ koja, prema Girardetu, konstantno prati političke potrese u europskoj povijesti od početka 19. stoljeća (Girardet 2000: 9), a manifestira se, među ostalim, kao „čežnja za prohujalim Zlatnim dobom i povratkom izgubljene sreće“, ali i kao „iskupiteljska Revolucija koja će čovječanstvo uvesti u posljednju fazu njegove povijesti, a to je vladavina pravde i blagostanja“ (ibid.). Ovaj bi se moment mogao povezati s tvrdnjom P. Ricoeura po kojoj se „integrativna funkcija ideologije“ i „subverzivna funkcija utopije“, što ih je, definirajući ideologije i utopije kao *transcendentne predodžbe*, razdvojio Mannheim⁵, mogu konstruirati zajedno (Ricoeur 1976: 26).

Kao „tipično romantički“ pokret (Rapacka 2002: 78) hrvatski je narodni preporod „u povoljnim uvjetima trijumfa herderovske i slavenofilske kulture“ (Rapacka 1998: 198) promovirao ideologiju koja je „u svom konačnom obliku sadržavala tri identitetske razine: hrvatsku, južnoslavensku i slavensku“, među kojima je posebno mjesto zauzela „južnoslavenska ideja u 'ilirskom' obliku“ (Stančić 2008a: 20), slijedom koje se kao „programski temelj za izgradnju modela općenarodne kulture“ uspostavila *ilirska utopija* (Rapacka 1998: 198), često oblikovana kao „retrospektivna utopija, Arkadija smještena u zlatnom vijeku prvotne međuslavenske harmonije i sloge“ (Rapacka 2002: 77). Takva Ilirija ujedno je bliska sferi (političkoga) mita koji se, između ostaloga, tumači kao *pripovijest* „s temom iz prošlosti“, kao priča o „nečemu što se odigralo u pradavnim vremenima, u bajkolikom trenutku prvih početaka“ i priča o tome „kako je neka stvarnost nastala“ (Girardet 2000: 12). U preporodnome se razdoblju predodžba Ilirije gradila na različitim mitovima o zamišljenoj etničkoj prošlosti zajednice, poput mitova o podrijetlu, zajedničkim precima, zlatnom dobu, regeneraciji zajednice itd. (usp. Smith 2003: 174).

⁴ O preporodnome povezivanju historističke tradicije hrvatskoga plemstva (tzv. *natio croatica*) s modernim nacionalnim zahtjevima liberalno-demokratskoga građanstva usp. npr. Rapacka 1998a; 2002: 130–134; Stančić 2008: 14–16; Coha 2015: 206–235.

⁵ Usp. Mannheim 2007: 213–217.

Za dalekosežno utjecajno implementiranje i razrađivanje ilirskih ideja u hrvatskome narodnom preporodu najzaslužnijim se drži „[k]arizmatični vođa ilirskog pokreta“, Ljudevit Gaj (Rapacka 2002: 55), „jedan od glavnih tvoraca preporodne ideologije i zatim njezin najdosljedniji zagovornik“ (Stančić 2008a: 33), koji je do kraja života vjerovao „da su Južni Slaveni potomci drevnih Ilira“, usprkos „novim dokazima“ koji su ukazivali na to da su se „doselili na balkansko područje iz središnje Europe“ (usp. Murray Despalatović 2016: 175). U hrvatskoj (književnoj) historiografiji ocjene Gajeve uloge u procesima identifikacije moderne hrvatske nacije nisu manje ambivalentne od ocjena pokreta kojemu je bio na čelu, pa dok je za jedne on „idealni patriot, preporoditelj naroda“, za druge je „demon njegov, kobni čovjek hrvatske politike“ (Horvat 1989: 55). No, bez obzira na to kako ga se ocjenjivalo, postoji konsenzus o tome da je Gaj bio obdaren „posebnom karizmom“, „rođeni agitator, čijoj se osobnosti, kako tvrde njegovi suvremenici, nije bilo moguće oduprijeti“ (Rapacka 2002: 57). U sljedećem će se poglavlju u inspiraciji pitanjima Martine Xiberras, kojima se poziva na Maxa Webera, nastojati prikazati koji su „formalni i koherentni uvjeti kolektivnih predodžbi“ („mit, utopija ili ideologija“) omogućili pojavljivanje takvoga „karizmatičnog vođe“ (usp. Xiberass 2012: 11). Te, riječima Frédérica Monneyrona, kako su se „[p]ovijest i ideologija“ koristile kao „moderna [...] ruha u koja se zaodijeva mit, kako da bi osigurao pripovijest o porijeklu – i ponekad o sudbini – *Gemeinschafta* za koji se smatra da je u korijenu nacije, tako i da bi pružio oblike na kojima će počivati *Gesellschaft*“ (Monnyeron 2012: 7). Na primjerima izabranih pjesama preporodnoga razdoblja pokušat će se ukazati na problematiku koja se nameće prilikom razmišljanja o ideologijama kao *sustavima predodžbi*: „Kojima je od njih u korijenu utopija, koje su rođene od mitova?“ (Xiberras 2012: 11).

2. Preporodno pjesništvo: od svehrvatstva do ilirstva; nacionalnoidentifikacijski mitovi, retrospektivne i moderne utopije

U preporodno su razdoblje, poslije pada Napoleona, *povijesne hrvatske zemlje* (usp. Rapacka 2002: 112), s izuzetkom Bosne koja se također držala njihovim dijelom, a bila je pod osmanskom vlašću (usp. ibid.: 21–29), ušle u okviru Habsburške Monarhije, podijeljene i u različitim stupnjevima podređene ugarskim i austrijskim upravnim tijelima (usp. npr. Stančić 1985a: 3; 2008: 6). Osim upravno-političkom rascjepkanošću koja ih je još više određivala u prošlosti, dok su pojedini njihovi dijelovi bivali izvan Monarhije, hrvatske su zemlje, koje se suvremenom

terminologijom nazivaju regijama, bile određivane i različitim kulturnim tradicijama te jezicima koji bi se mogli držati povijesnim ekvivalentima suvremenih hrvatskih dijalekata i narječja.⁶ Generalno gledajući, dok je u južnoj dubrovačko-dalmatinskoj regiji počivala najveća količina kulturnoga kapitala stečenoga tijekom humanizma i renesanse te baroka, na sjevernome se hrvatskom području od kraja 18. stoljeća počela akumulirati glavina nacionalnoidentifikacijskoga kapitala koji se očitovao kao „živa svijest pripadnosti zajednici koja se određivala kao hrvatska, kao i pojam domovine u koji je ulazilo pamćenje slavne prošlosti Hrvatskog kraljevstva, njegovih državnih prava, zajednice i posebnosti u odnosu na Ugarsko kraljevstvo“ (Rapacka 1998: 194).

U tim su se okolnostima počele oblikovati pretpostavke preporodnoga pokreta, čiji se institucionalni početak vezuje uz pokretanje prvih hrvatskih novina na hrvatskome jeziku, što ih je s naslovom *Narodne novine* te s književnim prilogom *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* u Zagrebu godine 1835. pokrenuo Ljudevit Gaj.⁷ Kako je evidentno iz njezina naslova, *Danica*, koja se potvrdila kao *vodeće ideološko i kulturnopolitičko glasilo ilirizma* (Lauer 1987a: 85), isprva je, barem eksplicitno, u fokusu imala upravno-politički, ekonomski, socijalno, kulturno i jezično razjedinjene dijelove negdašnjega hrvatskog kraljevstva, poznatoga pod nazivom Trojedna Kraljevina ili Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija (usp. Rapacka 2002: 110–113). Kao jedan od glavnih problema s kojim su se, usredotočujući se na taj „virtualni“ državni entitet (usp. *ibid.*: 112; Stančić 1985a: 13), morali nositi preporodni „ideolozi“ pokazala se razdvojenost „tradicije državnosti i patriotske ideologije“, koje su se u najvećem stupnju njegovale na prostoru Banske Hrvatske, od „dubrovačko-dalmatinskog pravca kulturnog stvaralaštva“, etabliranoga tijekom prethodnih stoljeća (Rapacka 1998: 194). Iz te prostorno-vremenske rascijepljenosti *povijesnih hrvatskih zemalja* generirao se i suštinski problem hrvatskoga narodnog preporoda, koji je, instaliran i vođen u srcu kajkavskoga dijela Banske Hrvatske, u najvećoj mjeri na čelu s rođenim kajkavcima, kao ključni medij koji je imao objediniti „narod“ odnosno naciju, istaknuo štokavsko narječje. Slijedom toga, *Narodne novine* i *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* koji su počeli izlaziti na kajkavskome ubrzo su prešli na štokavštinu, za čim je slijedila i promjena njihovih naziva, koji će od 1836. do 1843, odnosno do političke zabrane

⁶ O tome usp. Rapacka 1998.

⁷ Naslovi Gajevih *Novina* i *Danice*, kao i citati iz tekstova preuzimanih iz *Danice* te iz zbirke *Vitije (Vitić)* Stjepana Marjanovića, koji će se donositi u nastavku, u ovome se radu radi jasnoće i pristupačnosti suvremenim čitateljima bilježe suvremenom hrvatskom grafijom i sukladno suvremenim pravopisnim normama hrvatskoga jezika.

uporabe ilirskoga imena u Hrvatskoj, glasiti kao *Ilirske narodne novine* i *Danica ilirska* (usp. Coha 2015: 12–13). Identifikacija koja je hrvatski identitet posredstvom ilirskoga imena smještala u (južno)slavenski kontekst, pa ni samo skretanje prema štokavštini, nisu predstavljali radikalnu novinu u Banskoj Hrvatskoj, u kojoj od kraja 18. stoljeća u kontekstu otpora pokušajima uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole i upravu, kod pisaca koji su pisali na latinskome ili na „horvatskome“ (kajkavskom) jeziku postoje primjeri prikazivanja h(o)rvatskoga ne samo u okviru trojednoga horvatsko-slavonsko-dalmatinskoga, nego i slavenskoga, pa i ilirskoga odnosno južnoslavenskoga etnolingvističkog kropusa (usp. npr. Fancev, ur. 1933), čime je uspostavljen kontinuitet prema tradiciji ilirskih i slavenskih identitetskih koncepata prisutnih u hrvatskoj kulturi od humanizma nadalje (usp. npr. Lauer 1987; Blažević 2008; Rapacka 2002: 74–77, 113–115; Coha 2020).

To što su tijekom čitavoga preporoda, premda ne bez kontradikcija unutar i između sebe, opstale sve tri spomenute identifikacijske razine, hrvatska, slavenska i ilirska, odnosno južnoslavenska (usp. Coha 2015: 444–553), može se među ostalim tumačiti i kao posljedica, kako ga je nazvao Marko Zajc, „shizoidnog položaja“ u kojemu se morao naći Gaj kada je „osnovne podatke o razvoju hrvatskoga etnikuma“, koji su uključivali i ideju o „zajedničkom podrijetlu slavenskih naroda“, suočio s u ono vrijeme iznimno utjecajnim slavističkim paradigmatima utemeljenima na romantičarskim, herderijanskim principima jezičnih i nacionalnih identifikacija (usp. Zajc 2008: 49), po kojima se hrvatski etnolingvistički korpus dijelio između srpskoga (u koji su ulazila štokavska narječja) i slovenskoga (kojemu su se pripisivala i hrvatska kajkavska narječja) (usp. Stančić 1989: 100–101), što je dodatno usložnjavala i činjenica da je hrvatsko ime, u onovremenome prevladavajućem obliku *horvatsko*, podrazumijevalo samo kajkavski, a ne i (čakavski i štokavski) dalmatinski i slavonski identitet. Izlaz iz takvoga *shizoidnog položaja*, Gaj je, kako je pokazao N. Stančić, pronašao u sveslavenskome konceptu Jana Kollára, prihativši njegovu podjelu slavenskoga jezika na četiri grane, rusku, poljsku, češku i srpsku, samo što je srpsku počeo nazivati ilirskom (usp. *ibid.*: 101–107; 2008a: 22–26).⁸ S obzirom na Ricoeurovo definiranje utopije kao oblika „društvene imaginacije“ koji teži „shizofreniji“ (Ricoeur 1976: 27), taj bi se Gajev manevar, koji će snažno utjecati na artikulaciju preporodnih kulturno-političkih koncepata, mogao odrediti kao utopijski, a kao takav (*shizofren* i *utopijski*), on će se dalekosežno odraziti i na kasniju

⁸ O tome usp. i Stančić 1985; 1997; 2005; Coha 2015: 467–471.

hrvatsku kulturnu i političku povijest, odnosno na njihove kontroverze koje spominje Rapacka (2002: 78).

Put što ga je, izvodeći konverziju *svehrvatstva* u *ilirstvo* (Stančić 2008a), prošao Gaj, može se pratiti prateći genezu i publiciranje njegove poznate pjesme „Još Horvatska nij' propala“, koja je pod naslovom „Horvatom sloga i sjedinjenje za svojega vseljubljenoga Cezara i Kralja Franju I. proti Francuzom vu letu 1813.“, objavljena u petom broju prvoga godišta *Danice*, u dvije inačice. U jednoj, koja je prošla austrijsku cenzuru, pod *Horvatom stare države* bili su nabrojani „Starom' Kralju verni svati/ Z Like, Krbave,/ Krajnci, Štajer, Gorotanci/ I Slavonija,/ Skup Bošnjaci, Istrijanci/ Ter Dalmacija“ (usp. Stančić 1989: 28–29, 46). U drugome dijelu naklade, koji je izbjegao cenzuru, nabrojenim hrvatskim i slovenskim entitetima, od kojih je potonje u vrijeme kada je pjesma nastajala Gaj držao dijelom hrvatskoga etničkog korpusa (usp. *ibid.*: 132–139),⁹ pribrojani su i „Srbliji“ (usp. *ibid.*: 30). Ktome, potonja je inačica naglasila slavensku identifikaciju, pa su u njoj umjesto „Starom' Kralju verni svati“ navedeni „Staroj Slavi verni svati“, a umjesto o *slavnome narodu* govori se o *slavskome narodu* (usp. *ibid.*).¹⁰

Slična konstelacija južnoslavenskih entiteta kao u drugoj inačici Gajeve pjesme zateče se i u pjesmi „Granici i Danici“ Vjekoslava Babukića, autora gramatike *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836) i jednoga od rijetkih štokavaca među pokretačima preporodnoga pokreta. Babukićeva je pjesma uz pjesmu Dragutina Rakovca, „Danica“ bila objavljena na naslovnici prvoga broja Gajeva književnog lista. Služeći se simbolikom zvijezde koja najavljuje svitanje, a koja svojim imenom aludira na samo glasilo, ta pjesma proklamira da Daničino lice „ljubi sve stare Horvate,/ Srblje, Bosnu, Hercegovce brate./ Ljubi ono drage još Slavonce,/ Štajerce i Krajnce, Gorotance“ (1835: 2), koji su, podvlači se pri kraju pjesme, svi bili „Horvaćani“, odnosno „braća od starine/ Sini dragi jedne domovine“ (*ibid.*).¹¹ Ta je pjesma bila objavljena na štokavskome narječju, dok je njezin pamnjak, s kojim je dijelila naslovnicu, „Danica“ D. Rakovca, bila napisana kajkavskim narječjem i tzv. starom kajkavskom grafijom, kakvima je isprva bila sastavljana odnosno ispisivana većina *Daničinih* priloga. U bilješci koja je, otisnuta kajkavskom grafijom, popratila Babukićevu pjesmu navedeno je da je ona napisana „ilirčkim“ pismom kakvo se

⁹ O tome usp. i Stančić 1985; 2004; Coha 2015: 470–471.

¹⁰ O tome usp. i Coha 2015: 471–472.

¹¹ Svi se citati iz *Danice ilirske* navode prema reprint izdanju iz 1970–72. Usp. popis literature. Svi citati iz preporodnih tekstova, uključujući i one iz *Danice*, transkribirani su i prilagođeni suvremenoj hrvatskoj grafiji i pravopisu.

koristi „vu Krajni, Slavoniji, Dalmaciji i vu vseh dolnjih strankah“, pri čemu su imenovani dijelovi *hrvatskih povijesnih zemalja*.¹² Može se primijetiti da se u navedenim pjesmama te u spomenutoj bilješci govori u prvome redu o (*povijesnome*) hrvatskom državnom prostoru, ali o južnoslavenskim regionalnim entitetima i etnitetima.

Aluzije na hrvatski *povijesni prostor*, kao *domovinu* kojoj se priželjkuje sloga, uz apostrofiranje *Srblija i Krajnaca* (Kranjaca) kao *Slavske krvi slavni rodova*, prepoznaje se i u „Pjesmi domorodskoj“ Janka Draškovića, objavljenoj također u prvome godištu *Danice* (1835, br. 29). Drašković je, uz Gaja, bio simbolički najistaknutija figura hrvatskoga narodnog preporoda, koji je svojim podrijetlom reprezentirao hrvatski staleški narod, tzv. *natio croatica*, čiji je koncept *naših pravica* ili *starih prava* (*iura municipalia*), utemeljen na tradiciji suvereniteta hrvatskoga plemstva u odnosu na Ugarsku, u preporodnome razdoblju iz honoratske prenesen u etničku sferu, postavši jednim od najvažnijih argumenata hrvatske nacionalnointegracijske politike 19. stoljeća.¹³ U poznatome političkom spisu *Disertacija iliti razgovor. Darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših za buduću Dietu ugarsku odaslanem* (1832), Drašković je i prije institucionalne objave hrvatskoga narodnog preporoda, tj. prije pokretanja Gajevih glasila, rabio termin *ilirički*, u kontekstu zalaganja za *obnovu* „samostalnosti Hrvatske“ i uspostavu „njezine ravnopravnosti s Ugarskom u sklopu zajednice zemalja ugarske krune“, krajnji cilj čega bi bila „uspostava Kraljevstva iliričkog na jezično–nacionalnome načelu“ (Stančić 2007: 152). U tome je tekstu, kako je pokazao N. Stančić, Drašković „ilirsko i hrvatsko ime“ upotrebljavao „kao sinonime“ (ibid.), a *velika Ilirija* ili *kraljevstvo Iliričko* o kojima govori ne obuhvaćaju Srbiju i Bugarsku (ibid.: 155). Kasnije je, međutim, godine 1836, kada su *Danica* i *Novine* u svojem naslovu počeli isticati atribut *ilirski*, Drašković u *Danici* (br. 7) objavio pjesmu „Mladeži ilirskoj“, koja bi se mogla shvatiti kao posveta ilirskom pokretu u osvit njegove javne legitimacije, u kojoj je ilirskim imenom pokrio i široko južnoslavensko područje Balkana: „*Ilirija* država je slavna,/ Slavijana djedovina glavna,/ Gdje su Srbli i Horvati mili/ Vjerna braća još od njегда bili,/ Š njimi braća Krajnci i Sloveni,/ I još k tomu Bugari mileni./ Vila vaša sjedi u Krajini,/ Ol na Drinskoj kamenitoj tmini;/ [...] / [...] / *Ilirije* velke Crna Gora/ Kraj jest prvi od strani Kotora,/ Tud su naši svi otoci morski/ Do Istrie, koju potok gorski/ Od Taljana dijeli, a od tuda/ Peljat će [!] vas naški jezik svuda:/ Sve uz Muru i Dravu živuće/ Ogrlite *Ilire* buduće,/ Rodni Banat, Moriš, Bačku ravnu,/

¹² O tome usp. i Coša 2015: 472–473.

¹³ O tome usp. i Rapacka 1998a; 2002: 130–134; Stančić 2002: [95]–99.

I uz Erdelj vašu braću Slavnu,/ K tomu Dunaj i još Crno more,/ I kod Varne krvave prostore,/ Od tog grada silni Balkan međa,/ Do Kotora pruža svoja leđa.“ (1836: 26). Legitimiranje se ilirskoga kolektivnog identiteta u pjesmi oslanja na teritorijalno-političku argumentacijsku strukturu mita o podrijetlu koju tvore katalog zemalja i naroda.¹⁴ Diskurzivno (re)kreiranje zamišljenoga prostora Ilirije u funkciji je ukorjenjivanja kolektivnoga pamćenja zajednice, ovjeravanja tada aktualnih ideja „o autohtonosti Južnih Slavena na Balkanu i o slavenstvu starih Ilira“ (Stančić 1989: 109) te impliciranja potencijalne snage ilirstva. Uz sugeriranje zajedništva ilirskoga kolektiva u pjesmi se diskurzivno realiziraju i elementi mita o buđenju i obnovi zajednice.¹⁵ Lirski subjekt vlastito doba procjenjuje kao prijelomno te konstatira da je došlo vrijeme „regeneracije“ poručujući: „U vijek jeste došli goropadni,/ Sve zgubljeno opet dobit radni,/ Gdje se stari s novim svijetom bori,/ Domovini biće dizat gori:/ [...]“ (*Danica*, 1836: [25]). Citirani stihovi svjedoče o *reversibilnosti* političkoga (nacionalnoidentifikacijskog) mita, čije se djelovanje, kako objašnjava R. Girardet, okreće i prema prošlosti i prema budućnosti: „on je vid sjećanja i žala za onim što je bilo, ali i mesijansko iščekivanje onoga što će biti“ (Girardet 2000: 120). Između tih dviju krajnjih perspektiva je *sadašnjica*, koja je „oličenje propasti, nereda i iskvarenosti od kojih valja pobjeći“ (ibid.). Okretanje budućnosti ujedno je i dodirna točka mita i utopije jer oboje izvire iz želje za boljim životom i stoga „čežn[u] za ostvarenjem sreće, dobrostanja i društvenoga sklada“ (Pohl 2010: 51). U tom je smislu zanimljivo uočiti da se u promišljanju načela idealne vladavine i društvenoga napretka u pjesmi reaktualiziraju ideje Draškovićeve ekonomskoga i političkoga programa koje je prethodno artikulirao *Disertaciji*. Za razliku od Mažuranićeve pjesme „Vjekovi Ilirije“ koja ima obilježja „retrospektivne utopije“ koja se dijelom gradi na elementima mita zlatnoga doba, o čemu će još biti riječi, u Draškovićevoj se pjesmi napredak buduće Ilirije temelji na načelima tzv. „konzervativne modernizacije“, naobrazbi stanovništva, unaprjeđenju trgovine i ustavu kao jamcu pravednoga zakonodavnog sustava, samostalnosti i slobode (usp. Stančić 2007: 158–165): „Da bi ovdje trgovina bila,/ Narasla bi još tolika sila: / [...] / I spodobni zakon svakog krijepi;/ A junakom ova ljubav dadu,/ Mudri ustav kad oni imadu“ (*Danica*, 1836: 26).

¹⁴ O ulozi prostora u mitovima o podrijetlu i njegovu značenju u nacionalnoidentifikacijskim (pri)povijestima usp. Smith 2003: 131–165.

¹⁵ O tome usp. Smith 1999: 67–70.

Činjenicu da u kontekstu nacionalnoidentifikacijske retorike „svako prizivanje minulog, svako sjećanje na neko zlatno doba, kao da počiva samo na jednoj suprotnosti: između prijašnjeg i današnjeg, između prošlog i postojećeg“ (ibid.) oprimjeruje i spomenuta pjesma „Vjekovi Ilirije“ Ivana Mažuranića, objavljena u prvom broju *Danice ilirske* iz 1838. godine. Ta pjesma, za koju je Antun Barac ustvrdio da izražava „filozofiju ilirizma i neke vrste mesijanističku ulogu slavenstva“ (Barac 1954: 216), otvorena je stihovima bukolikoga sadržaja koji govore o „prvobitnim vremenima“ (Girardet 2000: 138) ilirske Arkadije, oblikujući pastoralne slike zajednice koju resi *prvobitna čistoća* lišena svih *zabrana, straha od sagrješenja, mučnoga rada* ili *bolesti* (usp. ibid.: 121–123). Oslanjajući se na Ivu Frangeša, koji je „doveo viziju ranog ilirskog doba u vezu s idealnim 'ugodnim mjestom' (*locus amoenus*) i klasičnom slikom Zlatnog doba (*aetas aurea*) kod Vergilija i Ovidija“, R. Lauer je zaključio kako su doista svi „važni elementi starog pjesništva potrebni za stvaranje *locus amoenus*-a, 'Lustort-a', kako to kaže E. R. Curtius, prisutni u bukolikoj slici koju nam pruža Mažuranić: drvo, livada, potok, cvrkut ptica, cvijeće, dašak vjetra“ (Lauer 1987a: 88). Na tragu toga, ustvrdio je Lauer, Mažuranićeve bi stihove trebalo čitati kroz prizmu konkretnih tekstova koji se također objavljuju u *Danici*: prijevoda poznatoga Herderovog poglavlja o Slavenima iz knjige *Ideen zu einer Philosophie der Geschichte der Menschheit*, koje je s naslovom „Slavenski puci“ bilo objavljeno u prvome godištu *Danice*, te Ovidijevih opisa Zlatnoga i Željeznoga doba, objavljivanih u tome glasilu 1837. u prijevodu Šimuna Zlatarića (usp. ibid.: 88–91). Usto, u Mažuranićevoj su pjesmi, kao i kod drugih hrvatskih 19-ostoljetnih pjesnika, pastoralni elementi bili i proizvod političko-ideoloških adaptacija pastoralno-idiličnoga kompleksa naslijeđenoga iz pretpreporodne hrvatske književne tradicije,¹⁶ primjerice, „hibridne klasično-slavenske ekloge“ „Razgovor pastirski“ Matije Petra Katančića publicirane u *Danici* u broju koji je uslijedio neposredno nakon objavljivanja Herderova poglavlja o Slavenima (usp. Lauer 1987a: 88–89), ili pak poznate pastorale „Dubravka“ Ivana Gundulića. Naime, Gundulićeva je Dubrava u preporodu prepoznata kao simbol slobode, „model pastoralnog sretnog življenja“, analogno čemu je i „buduća Ilirija [...] sretno stanje koje će svanuti čim sine zora ilirska“ (Frangeš 1992: 30).¹⁷

¹⁶ O tome usp. Bogišić 1989: 157–159.

¹⁷ Za analizu prikaza Dubrave kao utopije u Gundulićevoj *Dubravi* usp. Badurina 2000.

Dobivajući dodatna značenja ukoliko ga se sagleda u mreži nabrojanih tekstova, uvod u „Vjekove Ilirije“ ujedno je i prikaz *izgubljenoga raja* koji je svoje „pojmovne odrednice, racionalni okvir i teorijsko uobličenje“ dobio u 18. stoljeću, kada su ga filozofi prosvjetiteljstva prozvali „prirodnim stanjem“ (Girardet 2000: 116). Taj je *izgubljeni raj* smješten u vrijeme „koje se ne može datirati, koje nije određivo, djeljivo ni mjerljivo“, za koje se „samo zna da stoji na početku čovjekove pustolovine kroz povijest, te da je bilo doba nevinosti i blaženstva“, u kojemu se nije znalo za „moje i tvoje“ (ibid.). Kreirajući *raj* takvoga tipa, Mažuranić je odstupio od nekih znakovitih Herderovih akcenata vezanih za Slavene, od kojih primjerice nije spomenuo *korisnu trgovinu* (usp. Lauer 1987a: 86), što se može povezati s još jednom značajkom mitova o *prvobitnoj čistoći* (Girardet 2000: 121), za koje su specifične „slike strogo zatvorene privrede gdje će glavne potrebe moći biti zadovoljene 'bez prodaje i preporodaje'“ (ibid.: 133). Po tome se Mažuranićeva Ilirija razlikuje od Ilirije iz pjesme „Mladeži ilirskoj“ J. Draškovića, kreirane s osloncem na model *konzervativne modernizacije* (Stančić 2007). U Mažuranićevoj se pjesmi kraj vremena *prvobitne čistoće* (Girardet 2000: 121–137) u rousseauovskome stilu počeo nagoviještati kad „pastiri pohlepni odviše/ [...] općinska polja razdijeliše“ (*Danica*, 1838: [1]). No, time nije došlo do definitivnoga svršetka zlatnoga doba, nego se samo dogodio prijelaz iz pastoralne u georgičku idilu, *dosta sretnu*, „u poljskoj radosti“: na mjesto pastira došli su seljaci koji zaboravljaju na „pastirsku srjeću“, ali ipak „vile/ Još nevještim srpom žito žnjahu/ Nu tim vještijim glasom popjevahu“ (ibid.: 2), čime je Mažuranić zaokružio herderijansku sliku Ilira/ Slavena kao „marljivih pastira i seljaka“ koji su „veseli, društveni, rasipni, vole muziku i slobodu“ (Lauer 1987a: 85, 86). Odnosno, ratarsko doba koje je zamijenilo pastirsko, kod Mažuranića je još uvijek „miroljubivo vrijeme ilirskog pradoba“ (ibid.: 84) ili, riječima R. Girardeta, „san o seoskom načinu života, o Arkadiji, o Tlu i Zemlji“; vizija *uzorne prošlosti* „kada je neposredni dodir sa zemljom štitio čovjeka od propadanja i protoka vremena, povezujući ga s ritmom prirode, osiguravajući mu uvjete za 'autentičan' život oslobođen svih privida i svih laži“ (Girardet 2000: 129, 130).

Izrazit rez u zlatno doba, ulazak u povijest, nastup „željeznoga doba“ događa se u „Vjekovima Ilirije“ s nastupom prvih neprijatelja, Rimljana, za kojima su slijedili i drugi uzurpatori mira i slobode: Huni, Tatari, Turci, Franci. Osim što djeluje kao reprezentacija „mita o propadanju“, što ga je kao jednu od komponenti etničkoga mita izdvojio A. D. Smith (1999: 67), taj dio Mažuranićeve pjesme aktualizira i mitove o *herojskim dobima* (ibid.: 65–66), koja su posebno evocirana spominjanjem i

povezivanjem reprezentativnih junaka antičke ilirske i postantičke južnoslavenske povijesti i(li) predaje, Ljudevita [Posavskog], Kraljevića Marka, Lazara [Hrebljanovića], [Miloša] Obilića i Zrinoevića bana [Nikole Šubića] te Batona i Penata [Pineza]. Vladavinu *pogibnoga doba* i „tmine“, ilirskom „krvju opojene“ i „neslogom davnjom zadojene“ (*Danica*, 1838: 2), smjenjuje konačna utopistička projekcija: „*Sloga* sebi sad oltare gradi,/ I na njima starim na poštenje/ Blago srjeću, slavu i življenje/ Spravnim srcem posvećuju mladi“ (ibid.: 3). Zaključak pjesme najavljen je simbolikom „mjeseca i zvijezde, u uspostavljanju složnosti i u slici vedrog vilinskog kola“ (Lauer 1987a: 95). Kraj se vraća na početak, sadašnjost se okreće prošlosti. Stari „junak, koji se na kraju ponovno budi i svira vilinskome kolu, pjesnik je, koji je mir i rat, slobodu i ropstvo, svjetlo i tminu već prije doživio i opjevao“ (ibid.).

Zanimljive koncepte ilirske utopije moguće je pronaći i u drugim, manje poznatim preporodnim pjesmama. Tako se u pjesmi Stjepana Marjanovića „Ilir kod tuđinah“, objavljenoj u zbirci *Vitije* 1839. godine, Ilirija reprezentira kao agrarna, ruralna zajednica, a u pjesmi Juraja Tordinca „Moja domovina“ iz *Danice Ilirske* iz 1838. godine zemlja *Ilira* i *Ilirkinja* je pastoralna idila čije veličanje uključuje temu individualne slobode kao pretpostavke idealnoga društvenog poretka: „Ond' su moje sve slobode, / Raja prilika“ (*Danica*, 1838: [25]). Predodžbe sretnoga života uključuju motive nesputanoga, bezbrižnoga življenja, hrane, zabave, obiteljskoga zajedništva i prijateljstva. Subjekti opisuju sklad i prirodno obilje („Gdje brdine s lozicama / Vinskom pune su“, „Gdje bogate njive plode / Žitom različnim, / Perivoji voćem rode / Sočnim i dičnim“, ibid.). U potonjoj se, Tordinčevoj pjesmi na zamišljenu modernu domovinu dijelom projiciraju ideali zlatnoga doba te se oblikuje predodžba zajednice u kojoj za udoban život nije potrebno ulagati napore, nego je on rezultat prirodnih bogatstava i miroljubivosti stanovnika. U Marjanovićevoj se pjesmi, pak, idiličnim prikazima ne evocira blagostanje zlatnoga doba jer je skladni život proizvod unutarnje sloge, zajedništva i rada.¹⁸ U toj se pjesmi perpetuiru klasični utopijski topos vječnoga proljeća, tradiran iz homerskoga pejzaža „kao pozornic[e] za blaženi život poslije smrti“ (Curtius 1998: 204), koji je bio ugrađivan i u prikaze idealnih krajolika u hrvatskoj srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj književnosti.¹⁹ Čežnje lirskoga subjekta projicirane su u djetinjstvo kao doba sretnoga življenja, ali se Ilirija istovremeno prikazuje kao postojeća, ideal(izira)na zajednica u koju se subjekt nakon

¹⁸ O sličnostima i razlikama između utopije i mita zlatnoga doba usp. Rees 2014: 9–10.

¹⁹ O tome usp. Bogišić 1994.

izbivanja priželjkuje vratiti („Još jedanput imam volju,/ Prije neg me nestane,/ Pohodit ond' u polju,/ Stope moje malane:/ Gdje ko djetić/ (...) radosno leptiriće/ Gonih u pramaljeće!“; Marjanović 1839: 62), čime se ujedno anticipira i motiv povratka iz tuđine iz poznate domovinske alegorije Petra Preradovića „Putnik“.

Uz naglašavanje miroljubivosti i neiskvarenosti kao važnih sastavnica ilirskoga identiteta, koje su se javljale u različitim preporodnim tekstovima te su korespondirale s predodžbama o slavenskoj „golubinjoj čudi“, u Tordinčevu se prikazu zamišljene Ilirije ističu i vojničko-ratnički etos i nužnost obrane od stranih napadača kao poželjne vrijednosti njezinih pripadnika. Kao što ravnopravno pastiri i djeve sudjeluju u zabavi i dokolici, isto tako Iliri i Ilirkinje dijele borbeno-domoljubni zanos pjevajući davorije, a domovina se (re)kreira kao vojničko-ratnička zajednica. Dok se u Mažuranićevoj pjesmi „Vjekovi Ilirije“ ta ambivalentnost interpretira kao posljedica izvana nametnutih sukoba (usp. Badurina 2009: 21), u Tordinčevoj se domovina hvali zbog liberalno-demokratskih vrijednosti individualnih sloboda i prava i istovremeno se veliča zbog ratničke baštine, junaštva i domoljublja: „Gdje zmajevi od dvje glave, / Hrabri junaci / Rađaju se, sjajne slave / Davra, vojaci“ (*Danica*, 1838: 26).

U Tordinčevoj pjesmi „Stan žuđeni“, objavljenoj također u *Danici ilirskoj*, obilježja eukronije kao „lijepoga mjesta u budućnosti“ (Vieira 2010: 9) sugeriraju se već naslovom, a lirski subjekt, analogno predodžbama u pjesmi „Moja domovina“, idealno društvo zamišlja kao pastoralnu idilu: „Gdjeno bistra voda teče, / Ondi želim stajati; / Gdje pastirske svirke zveče / Stan da mi je imati!“ (*Danica*, 1838: [133]). Pastoralni je imaginarij i ovdje u funkciji posredovanja političko-ideoloških ideja. U dosluhu s Rousseauovom kritikom moderne civilizacije i kultom povratka prirodi, u pjesmi se prožimaju progresivni i regresivni utopijski impulsi kroz subjektovo zamišljanje obnove zajednice kao povratka u neiskvareno stanje mira i sklada.²⁰ Istovremeno, smještanjem subjekta u pastoralni krajolik kao prostor koji potiče na nacionalno-politički angažman („O! tada bi davorije / I ja pjevat pristao“, *ibid.*) implicitno se naturalizira privrženost članova nacije teritoriju kao važnoj sastavnici kolektivnoga identiteta zajednice.²¹ Indikativno je da se subjektovo zamišljanje idealnoga društva reprezentira kao želja za izgradnjom vlastitoga skromnog doma („A men' više i ne trjeba / Neg kućica zelena“, *ibid.*), što se dodatno apostrofira

²⁰ O utjecaju Rousseauovih ideja na nacionalnotvorbene procese usp. Smith 2003: 36–37.

²¹ O ulozi teritorija u nacionalno-političkim projektima usp. *ibid.*: 131–165.

utopijskim toposom moralne superiornosti skromnoga u odnosu na luksuzni stil življenja.²²

Predodžbe su se budućega ilirskoga zajedništva u preporodu temeljile i na različitim drugim političkim, pravnim, povijesnim, mitskim i kulturnim sadržajima. Primjerice, u pjesmi Ilije Okrugića „Vjernost i stalnost ilirska“, objavljenoj u *Danici* 1847. godine, nacionalno-politički i kršćanski imaginarij prožimaju se subjektivim zazivanjem (re)kreiranja zemaljskoga raja („Ah stvorimo već sad sebi pravi/ Raj žuđeni, ovd` na svijetu tomu“, 1847: [149]), dok se uporište za utemeljenje idealnoga društva pronalazi u „mitu o podrijetlu i precima“ (Smith 2003: 174), zamišljenim vrlinama vjernosti, odanosti i poštenja kojima se zajednici pridaje moralni legitimitet: „To svjedočit moraju svi puci, / Da kod naših pradjedah Ilira/ Uvjeka je bila, stalnost, vira – / Slijedimo ih u tom mi unuci!“ (*Danica*, 1847: [149]).

U pjesmi Ivana Trnskog „Vila ilirska“ iz *Danice ilirske* utopijski se impulsi dijelom oslanjaju na prosvjetiteljske i romantičarske diskurse o važnosti naobrazbe, kulture i umjetnosti u poticanju društvenih promjena te o moralnom i intelektualnom razvoju pojedinaca i društva u cjelini. Idealno se ilirsko društvo zamišlja kao kulturna i umjetnički prosperitetna zajednica: „I skoro će, Bog daj, naška vila,/ Slavi svojoj vijenac plesti novi/ U ilirskih Talie hramovih“ (*Danica*, 1839: [1]). Nastojanjima vile ilirske kao personifikacije umjetničkih težnji, vojničko-ratnički etos pripadnika ilirskoga kolektiva zamjenjuje se idejama duhovnoga napretka te kulturne i umjetničke preobrazbe kao vrijednostima bliskijima modernome građanskom društvu koje se postupno formiralo paralelno s nacionalno-integracijskim procesima²³: „Nu mu ona sada puna polja / Umjetnostih cijenu napomene/ Mir mu slavi, – i sad eto bolja/ Duše stran se u njem javljat krene,/ I mir cijeni“ (ibid.). Pritom, lirski subjekt naglašava i sakralnu legitimaciju kao etičku potporu, a u apostrofi čitatelju zagovara slijeđenje promoviranih ideala kao jamac uspjeha nacionalno-kulturnih napora i prosperiteta zajednice.

²² O tom obilježju utopija usp. Rees 2014: 9. O tome usp. i Girardet 2000: 133–135.

²³ O prosvjetiteljskim i romantičarskim idejama o važnosti naobrazbe usp. Beiser 2006: 43–55, a o ulozi umjetnosti u 19-ostoljetnim hrvatskim nacionalno-identifikacijskim procesima i sociokulturnom razvoju usp. Barac 1954: 126–128; Šicel 2004: 47–60; Coša 2015: 206–408, 582–586; Brunčić 2018: 105–108, 158–159.

3. Ilirski mitovi i utopije: između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti

Kao i mitovi koji se „rasplamsavaju od trenutka kada se u kolektivnoj svijesti javlja otpor prema poistovjećanju s postojećim“ (Girardet 2000: 205), tako su i utopijske ideje, u pravilu, proizvod „želje za boljim životom“ (Vieira 2010: 10). Potaknute su nezadovoljstvom postojećim društvenim i političkim prilikama te su često, oblikujući projekcije budućnosti, usmjerene ka (re)kreiranju predodžbi idealnih društvenih uređenja. Grade se na „zajedničkim svjetonazorima, ideologijama i vrijednostima koje pozivaju čitatelje da 'vide' utopiju kao važan pa čak i nadahnjujući vodič kroz prošlost, sadašnjost i budućnost“ (Roemer 2010: 81).

U hrvatskome preporodnom pjesništvu utopijske su se ideje manifestirale kroz diskurzivno (re)kreiranje Ilirije kao „zamišljene zajednice“ (Anderson 1990) sretnoga življenja, a u te su prikaze implicitno ili eksplicitno ugrađivane političke poruke poput upozorenja na nacionalno-političke prijetnje i poticanja na društvene promjene. Zanimljivo je uočiti da su te utopijske projekcije korespondirale s utopijskim predodžbama u drugim europskim romantičarskim književnim tradicijama u kojima su se ideje slobode, otpora tiraniji i „politički napor da se postigne pravedno i ravnopravno društvo“ ugrađivali, među ostalim, u prikaze „pastoralnih, agrarnih utopija, profetske umjetnosti/ kreativnosti i 'novih svjetova“ (Pohl 2010: 72).²⁴

U idiličnim su se prikazima prirode, koja je poistovjećivana sa zamišljenim domovinskim prostorom, prožimale različite vizije Ilirije kao ruralne zajednice obilja te kao društva mira, slobode i jednostavnosti u kojemu su prevladane društvene nejednakosti. Nadilaženje socijalnih različitosti i ideal slobode bili su oblikovani u skladu s tada aktualnim filozofsko-pravnim i političkim teorijama o prirodnom pravu i raspravama o poželjnom društvenom uređenju.²⁵ Takve su predodžbe ilirske Arkadije bile u funkciji osnaživanja (nad)nacionalnointegracijskih procesa, društveno-političke legitimacije zamišljene zajednice i promoviranja ideja prava naroda na slobodu i neovisnost.

²⁴ O romantičarskoj utopijskoj misli usp. Bobinac 2012: 56–59.

²⁵ O tome usp. npr. Girardet 2000: 116; Fališevac 2003: 173–186; Badurina 2009: 19–34.

Dio pjesama o kojima je riječ ima obilježja tzv. „statične, ahistorijske utopije“ koja se ne temelji na projekcijama u budućnost i idealističkim maštanjima, nego donosi „zamrznutu sliku sadašnjosti“ (Vieira 2010: 9) s prikazom uspostavljenoga idealnog društva kao uzora koji treba cijeliti i slijediti. Budući da se ne izmještaju u druge, udaljene prostore ili zamišljenu budućnost, prikazi tih *ilirskih domovina* ujedno imaju obilježja „domesticilne utopije“ kao zajednice koja se (re)kreira ili „postoji unutar dominantnoga društva“ (Rees 2014: 3), a predstavlja svojevrsnu alternativu postojećemu društveno-političkom ustroju. Druga skupina pjesama ima obilježja eukronije u kojoj se utopijske želje projiciraju u budućnost, a oblikovane su amalgamiranjem prosvjetiteljskih ideja društvenoga napretka i neprekidnoga ljudskog usavršavanja te romantičarskih čežnji za ponovnom uspostavom zamišljenih izgubljenih ideala.²⁶

Analize pjesama hrvatskih preporodnih pjesnika koji su sami sebe nazivali Ilirima, a kasnije ih se uvriježilo nazivati ilircima, uklapaju se u objašnjenja što ih je, govoreći o ulozi ilirizma u konstituiranju moderne nacionalne književnosti, ponudio M. Solar, po kojemu je temelj tradicije „vlastite književnosti“ (što bismo mogli proširiti i na tradiciju čitave nacije) bilo „zajedništvo“, koje je „neodređeno, ali ipak dovoljno jasno“ bilo „sadržano već u nazivu Iliri“, zajedništvo koje je ujedno „pokretač i cilj koji može i mora biti postignut u budućnosti“ (Solar 1988a: 155). Takva „shema mišljenja“ po Solaru je iznimno bitna za ilirizam jer pokazuje njegovu povezanost s romantizmom uopće, od kojega je taj pokret preuzeo „potrebu za stvaranjem nove mitologije“ (ibid.: 156). Kao mogući odgovor na pitanja o odnosima između ideologije, mitova i utopija, koja su se postavila pri početku ovoga rada, mogla bi poslužiti još jedna Solarova konstatacija, po kojoj je „[u]potreba mita u ideologiji“ zapravo „veoma nalik pjesničkoj upotrebi; mit se koristi kao sredstvo da se kaže i nešto drugo, a ne samo neposredna izvjesnost, odnosno mit se koristi da se oblikuje utopija“ (Solar 1988: 26–27).

Prema jednome od najutjecajnijih teoretičara ideologije i utopije, P. Ricoeuru, „međuigra ideologije i utopije“ izgleda kao „međuigra dva fundamentalna smjera društvene imaginacije“ (Ricoeur 1976: 27). Dok prva teži „integraciji, ponavljanju i zrcaljenju zadanoga poretka“, druga „odvodi na stranputicu“, no jedna bez druge ne mogu (ibid.). Napetost između njih toliko je „nepremostiva“ da je ponekad teško

²⁶ O eukronijama kao proizvodima prosvjetiteljskih ideja usp. Vieira 2010: 9–10, a o recepciji i ugrađivanju prosvjetiteljskih koncepcija u romantičarski utopijski diskurs usp. Bobinac 2012: 36–37, 56–61.

reći je li neki „oblik mišljenja ideologijski ili utopijski“ (ibid.). Ta se činjenica nastojala oprimjeriti i analizama i interpretacijama preporodnoga pjesništva predstavljenima u ovome radu.

Literatura

Predmetna literatura

Danica ilirska. 1835–49. Reprint izdanje. 1970–72. Ur. Ivo Frangeš; Mladen Kuzmanović; Boris Dogan; Slavko Goldstein. Zagreb: Liber.

Stjepan MARJANOVIĆ, 1839: *Vitje, knj. 1.* Pečuh: Tiskom biskupske tiskarne.

Stručna literatura

Benedict ANDERSON, 1990: *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma.* Prev. Nata Čengić; Nataša Pavlović. Zagreb: Školska knjiga 1990.

Natka BADURINA, 2000: Kritika mita Venecije i zlatnog doba u „Dubravci“ Ivana Gundulića. *Hrvatsko-italijanski književni odnosi, knj. VII.* Ur. Mate Zorić. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. 37–60.

Natka BADURINA, 2009: *Nezakonite kćeri Ilirije.* Zagreb: Centar za ženske studije.

Antun BARAC, 1954: *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga 1. Književnost ilirizma.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Frederick C. BEISER, 2006: *The Romantic Imperative.* Cambridge – London: Harvard University Press.

Zrinka BLAŽEVIĆ, 2002: *Vitežovića Hrvatska između stvarnosti i utopije.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

Zrinka BLAŽEVIĆ, 2008: *Ilirizam prije ilirizma.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

Marijan BOBINAC, 2012: *Uvod u romantizam.* Zagreb: Leykam international.

Rafo BOGIŠIĆ, 1989: *Hrvatska pastorala.* Zagreb: ZZK Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.

Rafo BOGIŠIĆ, 1994: Proljeće Dživa Bunića Vučića. *Dani Hvarškoga kazališta, vol. 20: Hrvatsko barokno pjesništvo: Dubrovnik i dalmatinske komune.* Ur. Nikola Batučić [et.al.]. Split: Književni krug. 62–92.

Dubravka BRUNČIĆ, 2018: *Zamišljena obitelj. O rodu i naciji u pjesništvu hrvatskoga romantizma.* Osijek: Filozofski fakultet.

Suzana COHA, 2008: Mitom stvorena i mitotvorbena ideologija hrvatskoga narodnog preporoda, ilirizma i romantizma. (Čitanje odabranih tekstova preporodnoga razdoblja). *Romantizam i pitanja modernoga subjekta.* Ur. Josip Užarević. Zagreb: Disput. [377]–426.

Suzana COHA, 2015: *Medij, kultura, nacija.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada/ Filozofski fakultet – Periodica Croatica.

Suzana COHA, 2020: Illyrian Movement. *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online.* Ur. Marc L. Greenberg. Zadnja posjeta 2. 12. 2021, na https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-slavic-languages-and-linguistics-online/illyrian-movement-COM_034765?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopedia-of-slavic-languages-and-linguistics-online&s.q=Illyrian+movement#d67606559e78

Ernst R. CURTIUS, 1998: *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje.* Zagreb: Naprijed.

Dunja FALIŠEVAC, 2003: *Kaliopin vrt II.* Split: Književni krug.

Franjo FANCEV (ur.), 1933: Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda. *Grada za povijest književnosti hrvatske.* Knjiga XII.

Ivo FRANGEŠ, 1992: Gundulić i hrvatski narodni preporod. *Suvremenost baštine.* Zagreb: August Cesarec – Matica hrvatska. 22–41.

- Raoul GIRARDET, 2000: *Politički mitovi i mitologije*. Prev. Ana A. Jovanović. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Josip HORVAT, 1989: *Politička povijest Hrvatske. Prvi dio*. Zagreb: August Cesarec.
- Reinhard LAUER, 1987: Politički i književni aspekti ilirske ideje kod južnih Slovena (od 16. do početka 19. veka). *Poetika i ideologija*. Beograd: Prosveta. 11–32.
- Reinhard LAUER, 1987a: „Vjekovi Ilirije“ Ivana Mažuranića – strukture i idejne veze. *Poetika i ideologija*. Beograd: Prosveta. 77–101.
- Karl MANNHEIM, 2007: *Ideologija i utopija*. Prev. Kiril Miladinov. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Frédéric MONNEYRON, 2012: Predgovor. *Politički mitovi*. Prir. Frédéric Monneyron; Antigone Mouchtouris. Prev. Ita Kovač. Zagreb: TIM press. 7–10.
- Elinor MURRAY DESPALATOVIĆ, 2016: *Ljudevit Gaj i ilirski pokret*. Zagreb: Srednja Europa.
- Nicole POHL, 2010: Utopianism after More: the Renaissance and Enlightenment. *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Ur. Gregory Claeys. Cambridge: Cambridge University Press. 51–78.
- Joanna RAPACKA, 1998: Uloga regionalizma u hrvatskoj kulturi. Prev. Dalibor Blažina. *Zajubljeni u vilu. Studije o hrvatskoj književnosti i kulturi*. Split: Književni krug. 191–199.
- Joanna RAPACKA, 1998a: Zamiranje plemićke ideologije u kontekstu oblikovanja nacionalne ideologije. Prev. Dalibor Blažina. *Zajubljeni u vilu. Studije o hrvatskoj književnosti i kulturi*. Split: Književni krug. 201–208.
- Joanna RAPACKA, 2002: *Leksikon hrvatskih tradicija*. Prev. Dalibor Blažina. Zagreb: Matica hrvatska.
- Christine REES, 2014: *Utopian Imagination and Eighteenth Century Fiction*. New York: Routledge.
- Paul RICOEUR, 1976: Ideology and Utopia as Cultural Imagination. *Philosophic Exchange* 7/1, 17–28.
- Kenneth ROEMER, 2010: Paradise transformed: varieties of nineteenth-century utopias. *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Ur. Gregory Claeys. Cambridge: Cambridge University Press. 79–106.
- Anthony D. SMITH, 1999: National Identity and Myths of Ethnic Descent. *Myths and Memories of the Nation*. New York: Oxford University Press. [57]–95.
- Anthony D. SMITH, 2003: *Chosen Peoples*. New York: Oxford University Press.
- Milivoj SOLAR, 1988: Ideologija i mitologija. *Roman i mit. Književnost, ideologija, mitologija*. Zagreb: August Cesarec. 7–28.
- Milivoj SOLAR, 1988a: Ilirizam: mit i književni sistem. *Roman i mit. Književnost, ideologija, mitologija*. Zagreb: August Cesarec. 151–158.
- Nikša STANČIĆ, 1985: Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka „Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja“ iz 1830. godine. *Radovi, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest* 18/1, 69–106.
- Nikša STANČIĆ (ur.), 1985a: *Hrvatski narodni preporod. 1790–1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske; Muzej za umjetnost i obrt, Muzej grada Zagreba.
- Nikša STANČIĆ, 1989: *Gajeva „Još horvatska ni propala“ iz 1832–33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*. Zagreb: Globus, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.
- Nikša STANČIĆ, 1997: Ideja o „slavenskoj uzajamnosti“ Jána Kollára i njezina hrvatska recepcija. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. 30, 65–76.
- Nikša STANČIĆ, 2002: *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- Nikša STANČIĆ, 2004: Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja: slika hrvatske povijesti narog srednjeg vijeka u ideologiji pripremnog razdoblja hrvatskog narodnog preporoda. *Starine* 62, 99–133.
- Nikša STANČIĆ, 2005: Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*. 43, 261–296.
- Nikša STANČIĆ, 2007: „Disertacija grofa Janka Draškovića iz 1832. godine: samostalnost i cjelovitost Hrvatske, jezik i identitet, kulturna standardizacija i konzervativna modernizacija“. *Kolo* 3, 137–167.
- Nikša STANČIĆ, 2008: Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja. *Cris. Časopis Povijesnog društva Križevci* X/1, 6–17.
- Nikša STANČIĆ, 2008a: Ljudevit Gaj – od svehrvatstva do ilirstva. *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Treći hrvatski simpozij o nastavi povijesti*. Ur. Marijana Marinović. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje. 18–35.

- Arnold SUPPAN, 1999: Duh vremena i pozadina nacionalnorevolucionarnih ideologija. *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835–1918.)*. Prev. Josip Brkić, redaktura prijevoda Marijan Strecha. Zagreb: Naprijed. 37–54.
- Miroslav ŠICEL, 2004: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, knjiga I. Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoae (1750–1881)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Jaroslav ŠIDAK, 1973: „Jugoslavenska ideja u ilirskom pokretu“. *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. 113–124.
- A. J. P. TAYLOR, 1990: *Habsburška Monarhija 1809–1918*. Prev. Omer Lakomica. Zagreb: Znanje.
- Fátima VIEIRA, 2010: The concept of utopia. *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Ur. Gregory Claeys. Cambridge: Cambridge University Press. 3–27.
- Martine XIBERRAS, 2012: Uvod. Politička mitologija i kolektivne identifikacije. *Politički mitovi*. Prii. Frédéric Monneyron; Antigone Mouchtouris, prev. Ita Kovač. Zagreb: TIM press. 11–23.
- Marko ZAJC, 2008: *Gdje slovensko prestaje, a hrvatsko počinje: slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa.

Projections of Illyrism in the Poetry of the Croatian National Revival: Between Myth and Utopia

The paper presents the phenomenon of Illyrism as an ideology of the Croatian National Revival, which raises questions about the relations between ideology, (political) myths and utopias. The analysis and interpretation of selected poems (of Lj. Gaj, V. Babukić, J. Drašković, I. Mažuranić, J. Tordinac, S. Marjanović, I. Okrugić, I. Trnski) problematise the manifestations and functions of these categories of “cultural imagination” (P. Ricoeur) in the Revival period, and show in what sense they contributed to the formation of the modern national identity. As a “typically romantic” movement (J. Rapacka), the Croatian National Revival promoted an ideology which, along with the Croatian and Slavic identity component, articulated South Slavism in the form of Illyrian identity (hi)story. Consequently, in the Revival-Romantic poetry, images of the “imagined community” (B. Anderson) were formed as a retrospective Illyrian utopia on which the ideals of the Golden Age were projected, often with political-ideological adaptations of the intertextually mediated pastoral-idyllic complex, inherited from the rich Croatian and European literary heritage. Such Illyria, imagined and represented as a period of (South) Slavic prosperity, harmony and togetherness, is also close to the sphere of (political) myth whose constituent parts are various myths about the community's past(s) (A. D. Smith, R. Girardet). In idyllic depictions of nature, which were identified with the imagined homeland space, different visions of Illyria as a pastoral or rural community of abundance, and as a society of peace, freedom and simplicity without permeated social inequalities. The transcendence of social differences and the ideal of freedom were shaped in accordance with the then current philosophical-legal and political theories of natural law and debates on the desirable social order. Such images of Illyrian mythical and utopian Arcadia were in the function of strengthening (supra)national integration processes, socio-political legitimation of the imagined community, and promoting the ideas of the right of peoples to freedom and independence.

